ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 17

Εισαγωγή 19

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

Κεφάλαιο 1: Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας 37
1.1 Εισαγωγή 38
1.2 Προελληνική 40
1.3 Η κάθοδος των Ινδοευρωπαίων 42
1.4 Αρχαία Ελληνική 42
1.4.1 Μυκηναϊκή Ελληνική (1400-1000 π.Χ.) 43
1.4.2 Προκλασική (800-600 π.Χ.) 45
1.4.3 Κλασική (600-400 π.Χ.) 51
1.4.4 Μετακλασική Αρχαία Ελληνική ή Αλεξανδρινή/ Ελληνιστική Κοινή (400 π.Χ.-400 μ.Χ.) 52
1.5 Βυζαντινή – Μεσαιωνική (400-1500 μ.Χ.) 61
1.5.1 Πρώιμη Βυζαντινή (400-600 μ.Χ.) 61
1.5.2 Μέση Βυζαντινή (600-1200 μ.Χ.) 62
1.5.3 Ύστερη Βυζαντινή (1200-1500 μ.Χ.) 62
1.6 Πρώιμη Νέα Ελληνική (1500-1800 μ.Χ.) 64
1.7 Νέα Ελληνική (1800-2000 μ.Χ.) 66
Βιβλιογραφία 71

Κεφάλαιο 2: Γλωσσική και γραμματική έρευνα κατά την αρχαιότητα 72
2.1 Εισαγωγή 73
2.2 Η μελέτη της γλώσσας από τους αρχαίους 74
2.2.1 Απόψεις των αρχαίων για την παλαιότερη γλώσσα 80
2.3 Η γραμματική έρευνα κατά την αρχαιότητα 84
2.3.1 Αναλογία – ανωμαλία 85
2.3.2 Γραμματική ανάλυση 88
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 89
Βιβλιογραφία 90

Κεφάλαιο 3: Γραμματική έρευνα από τους αλεξανδρινούς χρόνους έως τον Διαφωτισμό 92
3.1 Εισαγωγή: Η γραμματική έρευνα στους αλεξανδρινούς χρόνους 93
3.2 Διονύσιος ο Θραξ: *Τέχνη γραμματική* 94
3.3 Απολλώνιος ο Δύσκολος: *Περί συντάξεως* 96
3.4 Φωνητική έρευνα 97
3.5 Λατίνοι γραμματικοί και το έργο τους 99
3.6 Βυζαντινοί γραμματικοί 99
3.7 Γραμματική και γλωσσική έρευνα από τον Μεσαίωνα μέχρι τη νεότερη εποχή 100
3.7.1 Φιλοσοφική ή εννοιολογική γραμματική 101
3.7.2 Η γραμματική έρευνα στη Δύση κατά τον Μεσαίωνα 102
3.7.3 Οι γλωσσικές μελέτες κατά την Αναγέννηση 103
3.7.4 Η γλωσσική έρευνα τον 17ο και τον 18ο αι. 104
3.7.5 Πρώιμες έρευνες για την προέλευση της γλώσσας και τις σχέσεις μεταξύ γλωσσών 105
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 107
Βιβλιογραφία 108

Κεφάλαιο 4: Από τη συγκριτική γραμματική στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία 109
4.1 Εισαγωγή 110
4.2 Εμφάνιση της συγκριτικής γραμματικής 111
4.3 Ινδοευρωπαϊκή γλωσσολογία 113
4.4 Νεογραμματικοί 114
4.5. Ιστορικοσυγκριτική ή ιστορική/διαχρονική γλωσσολογία 115
4.5.1 Αντικείμενο και τομείς της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας 118
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 119
Βιβλιογραφία 120

Κεφάλαιο 5: Αρχές της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας 121
5.1 Εισαγωγή 122
5.2 Αρχή της γλωσσικής συνέχειας 123
5.3 Αρχή της συμβατικότητας των γλωσσικών σημείων (αρχή της διαφοράς των γλωσσών) 125
5.4 Ο δανεισμός 130
5.5 Συστηματική αντιστοιχία φθόγγων-φωνημάτων στα κοινά στοιχεία των συγγενών γλωσσών 134
5.6 Αρχή της κανονικότητας των φωνητικών μεταβολών – φωνητικοί νόμοι 136
5.7 Σχετική χρονολόγηση των μεταβολών - συμπεράσματα 145
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 147
Βιβλιογραφία 147

Κεφάλαιο 6: Μέθοδοι της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας 150
6.1 Εισαγωγή 150
6.2 Μέθοδοι της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας 151
6.2.1 Ιστορική προσέγγιση των γλωσσών 152
6.2.2 Ιστορική μέθοδος – εσωτερική ανασύνθεση 153
6.2.3 Προβλήματα ορολογίας 154
6.2.4 Χρήση απλού και διπλού αστερίσκου 156
6.2.5 Εφαρμογές της εσωτερικής ανασύνθεσης 158
6.3 Συγκριτική έρευνα των γλωσσών 164
6.3.1 Συγκριτική μέθοδος 165
6.3.2 Απόψεις των γλωσσολόγων σχετικά με τη συγκριτική ανασύνθεση 166
6.3.3 Αλγεβρική/φορμουλαϊστική ή ρεαλιστική ανασύνθεση; 167
6.3.4 Εφαρμογές της συγκριτικής ανασύνθεσης 170
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 176
Βιβλιογραφία 177

Κεφάλαιο 7: Γλωσσική μεταβολή και διαφοροποίηση 179
7.1 Εισαγωγή 180
7.2. Καθολικότητα και αίτια του φαινομένου 180
7.3 Διαχρονικές μεταβολές 183
7.3.1 Φωνολογικές μεταβολές 184
7.3.2 Μορφολογικές μεταβολές 188
7.3.3 Μεταπτώσεις 189
7.4 Συγχρονικές μεταβολές 198
7.4.1 Διαλεκτικές διαφορές 199
7.4.2 Τα γλωσσικά λάθη ως αιτίες γλωσσικής μεταβολής 200
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 204
Βιβλιογραφία 205

Κεφάλαιο 8: Συγγένεια και ταξινόμηση γλωσσών 206
8.1 Εισαγωγή 206
8.2 Η έννοια «γλωσσική οικογένεια» 207
8.3 Πρότυπα γλωσσικής συγγένειας 209
8.3.1 Οικογενειακό πρότυπο 210
8.3.2 Το πρότυπο του γενεαλογικού δέντρου 211
8.3.3 Το γεωγραφικό πρότυπο της διάδοσης των μεταβολών κατά κύματα 212
8.4 Βαθμοί (διαβαθμίσεις) συγγένειας 214
8.4.1 Κριτήρια για την ένταξη σε υποομάδες γλωσσικών οικογενειών 214
8.5 Ταξινόμηση γλωσσών 216
8.5.1 Η τυπολογική ταξινόμηση των γλωσσών από τον Schlegel 217

8.5.2 Τυπολογική ταξινόμηση και γλωσσικά καθολικά 218
8.5.3 Γεωγραφική ταξινόμηση 219
8.5.4 Άλλοι τρόποι ταξινόμησης 220
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 220
Βιβλιογραφία 221

Κεφάλαιο 9: Ετυμολογία 222
9.1 Εισαγωγή 223
9.2 Προσδιορισμός του πεδίου 223
9.3 Η ετυμολογία από την αρχαιότητα μέχρι τον 18ο αιώνα 223
9.4 Σύγχρονη ετυμολογία 226
9.5 Θεμελιώδη κριτήρια της ετυμολογικής έρευνας 227
9.5.1 Φωνολογικό κριτήριο 227
9.5.2 Μορφολογικό κριτήριο 228
9.5.3 Σημασιολογικό κριτήριο 230
9.5.4 Χωροχρονικό κριτήριο 232
9.5.5 Αναλογικό κριτήριο 234
9.6 Ειδικές περιπτώσεις ετυμολόγησης 236
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 239
Βιβλιογραφία 240

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

Κεφάλαιο 10: Νεότερη γλωσσολογία 245
10.1 Εισαγωγή 246
10.2 Ferdinand de Saussure 246
10.3 Δομισμός (structuralism) 253
10.4 Σχολές του δομισμού 255
10.4.1 Λειτουργισμός 255
10.4.2 Γλωσσολογικός Κύκλος της Κοπεγχάγης 257
10.4.3 Αμερικανικός δομισμός 258
10.5 Γενετική-μετασχηματιστική γραμματική 259
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 262
Βιβλιογραφία 262

Κεφάλαιο 11: Γλωσσικά επίπεδα 264
Ανθή Χαϊδά
11.1 Εισαγωγή 265
11.2 Κλάδοι της γλωσσολογίας 267
11.2.1 Θεωρητική γλωσσολογία 267
11.2.2 Ιστορική γλωσσολογία 268
11.2.3 Κοινωνιογλωσσολογία 268

11.2.4 Νευρογλωσσολογία 268
11.2.5 Ψυχογλωσσολογία 269
11.2.6 Υπολογιστική γλωσσολογία 269
11.2.7 Εφαρμοσμένη γλωσσολογία 269
11.3 Φωνητική 269
11.4 Φωνολογία 273
11.5 Μορφολογία 275
11.6 Σύνταξη 277
11.7 Σημασιολογία 281
11.8 Πραγματολογία 285
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 290
Βιβλιογραφία 292

Κεφάλαιο 12: Φωνητική 293
12.1 Εισαγωγή 293
12.2 Το πεδίο της φωνητικής 294
12.3 Τα φωνητικά όργανα και η παραγωγή των γλωσσικών ήχων 295
12.4 Ακουστική φωνητική 300
12.4.1 Πειραματική φωνητική 304
12.4.2 Ακουστικά χαρακτηριστικά των φθόγγων 305
12.5 Η πρόσληψη των γλωσσικών ήχων 307
12.6 Αρθρωτική φωνητική: Η παραγωγή των φθόγγων 307
12.6.1 Οι φωνηεντικοί φθόγγοι (vowels) 307
12.6.2 Έρρινα και ερρινοποιημένα φωνήεντα 310
12.6.3 Συμφωνικά αλλόφωνα φωνηέντων 311
12.6.4 Οι δίφθογγοι 311
12.6.5 Οι συμφωνικοί φθόγγοι (consonants) 314
12.7 Οι φθόγγοι της ελληνικής γλώσσας 318
12.8 Φωνητικό σύστημα 320
12.9 Τονικά και επιτονικά χαρακτηριστικά 323
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 328
Βιβλιογραφία 328

Κεφάλαιο 13: Φωνολογία 331
13.1 Εισαγωγή 332
13.2 Το πεδίο της φωνολογίας 332
13.3 Σύντομη ιστορία της φωνολογίας 333
13.4 Φώνημα 335
13.4.1 Διάκριση μεταξύ φθόγγων, φωνημάτων και αλλοφώνων 336
13.5 Αλλόφωνο 337
13.5.1 Κανόνες για τη διάκριση φωνημάτων και αλλοφώνων 342
13.6 Το φωνολογικό σύστημα της Ελληνικής 343
13.6.1 Παρατηρήσεις στο φωνολογικό σύστημα της Κοινής Νέας Ελληνικής 346

13.7 Συλλαβική δομή 350
13.8 Ο τόνος (stress) 353
13.9 Ο επιτονισμός (intonation) 354
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 356
Βιβλιογραφία 357

Κεφάλαιο 14: Μορφολογία 359
14.1 Εισαγωγή 359
14.2 Εμφάνιση και σημασίες του όρου μορφολογία 360
14.3 Μορφολογική ανάλυση 361
14.4 Μονάδες της μορφολογικής ανάλυσης 363
14.4.1 Η λέξη 363
14.4.2 Η λέξη στη γενική γλωσσολογία 364
14.4.3 Στοιχεία μικρότερα από τη λέξη: μόρφημα 364
14.4.4 Μορφές και είδη μορφών 366
14.4.5 Αλλόμορφα και μορφήματα 367
14.4.6 Αναγνώριση μορφημάτων 368
14.5 Κλίση και παραγωγή 369
14.6 Η μορφολογική δομή των λέξεων 370
14.6.1 Προσφύματα 371
14.6.2 Αναδιπλασιασμός 374
14.7 Φωνολογική μεταβολή 374
14.7.1 Σχέσεις χωρίς μεταβολή 375
14.7.2 Σύντμηση βάσεων 375
14.7.3 Άλλοι μορφολογικοί σχηματισμοί 376
14.8 Σύνθεση 377
14.8.1 Κατηγορίες συνθέτων 379
14.9 Νεότερες τάσεις στη μορφολογία 382
14.10 Μορφολογική τυπολογία 383
14.11 Μορφολογικά καθολικά 386
14.12 «Παραδειγματικά» καθολικά 387
14.13 Φυσική μορφολογία 388
14.14 Συγκρούσεις φυσικότητας 389
14.15 Η εργαστική πτώση της Ινδοευρωπαϊκής και η θεωρία του τοπικισμού (localism) 390
14.16 Δημιουργία της κλίσης στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες 391
14.16.1 Παλαιότερες απόψεις 391
14.16.2 Η θεωρία του Émile Benveniste 392
Ερωτήσεις ανακεφαλαίωσης 394
Βιβλιογραφία 395

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το σύγγραμμα που έχετε στα χέρια σας, με τίτλο *Γλωσσολογία και ελληνική γλώσσα: Θέματα διαχρονίας και συγχρονίας*, είναι προϊόν αγάπης και αφοσίωσης των συγγραφέων του στην επιστήμη της Γλωσσολογίας, την οποία υπηρέτησαν και υπηρετούν ως πανεπιστημιακοί δάσκαλοι και ερευνητές επί σειρά ετών. Ο Γεώργιος Μαγουλάς, αναπλ. καθηγητής, δίδαξε ποικίλα αντικείμενα Γλωσσολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του ΕΚΠΑ από το 1970 έως την αφυπηρέτησή του, το 2004. Το υλικό που συγκέντρωσε από τις πολυετείς μελέτες του σε ζητήματα ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας και διαχρονίας της ελληνικής γλώσσας, καθώς και οι εργασίες του στη συγχρονική περιγραφή του συστήματος της Νέας Ελληνικής, αποτελούν τη βάση αντίστοιχων κεφαλαίων του πονήματος αυτού. Η Ευγενία Μαγουλά, αναπλ. καθηγήτρια, διδάσκει Γλωσσολογία και Διδακτική της Γλώσσας στη Σχολή Επιστημών Αγωγής του ΕΚΠΑ από το 2006 μέχρι σήμερα, ερευνά τις δυνατές εφαρμογές της ιστορικής γλωσσολογίας στη διδασκαλία της γλώσσας και τη σύνδεση της γλωσσολογικής επιστήμης –κυρίως των πεδίων της φωνολογίας και της μορφολογίας– με την εκπαίδευση. Στο παρόν βιβλίο συμπεριλαμβάνεται κεφάλαιο με συνοπτική θεώρηση των πεδίων της σύγχρονης γλωσσολογίας, το οποίο συνέταξε η Ανθή Χαϊδά, δρ Γλωσσολογίας και Φωνητικής.

Ο συγκερασμός της διαχρονικής εξέλιξης με τη συγχρονική περιγραφή της ελληνικής γλώσσας, μέσα από το πρίσμα των αρχών της σύγχρονης γλωσσολογίας, θεωρούμε ότι θα βοηθήσει τον αναγνώστη –φοιτητή, εκπαιδευτικό, ερευνητή–, αφενός, να σχηματίσει συνολική εικόνα για τη γλωσσική επιστήμη και, αφετέρου, να συνειδητοποιήσει το συνεχές και τα δυναμικά χαρακτηριστικά της Ελληνικής. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί καινοτομία στη σύγχρονη ελληνική βιβλιογραφία και πιστεύουμε ότι συμβάλλει στην κάλυψη σύγχρονων εκπαιδευτικών και ερευνητικών αναγκών.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά τα στελέχη του εκδοτικού οίκου Πεδίο Έφη Ρουμπούλα και Χρύσα Ξενάκη για την πρόταση συνεργασίας και τη συνεχή υποστήριξή τους σε όλα τα στάδια της έκδοσης του βιβλίου, την Παναγιώτα Δημοπούλου για την τεχνική επεξεργασία του κειμένου, καθώς και τη Σοφία Πράρα για την ενδελεχή φιλολογική επιμέλεια. Ευχαριστούμε από καρδιάς την εικαστικό Βασιλική Σοφιανού για την ευγενική παραχώρηση του έργου τέχνης που κοσμεί το εξώφυλλο, τον Θωμά Κατσικαδάκο για τη φωτογραφική αποτύπωσή του και τον επιστήθιο φίλο των φοιτητικών μας χρόνων π. Περίανδρο Επιτροπάκη, αρχαιολόγο M.Sc., προϊστάμενο εκθέσεων, επικοινωνίας και εκπαίδευσης στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών (ΥΠΠΟΑ), για τη γενική καλλιτεχνική επιμέλεια του εξωφύλλου.

Το βιβλίο αυτό δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση των μελών της οικογένειάς μας, της Σταυρούλας Μπέκα-Μαγουλά, του Παναγιώτη Μπακατσέλου και των κοριτσιών μας, Έλενας και Λάουρας-Σταυρούλας. Σας ευχαριστούμε με όλη μας την ψυχή.

Ευελπιστούμε ότι το έργο αυτό θα βοηθήσει σημαντικά τους Έλληνες φοιτητές θεωρητικών σπουδών, στους οποίους αφιερώνεται, να μυηθούν στη διαχρονική γλωσσολογία, να προσεγγίσουν με μεγαλύτερο ενδιαφέρον την ιστορική πλευρά των γλωσσών, αλλά και να αντιληφθούν ότι η διαχρονική και η συγχρονική μελέτη τους δεν χωρίζονται με στεγανά. Αντιθέτως, διαχρονία και συγχρονία, καθεμιά με τη δική της μεθοδολογία, αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλεπιδρούν στη διερεύνηση της γλώσσας, αυτού του αποκλειστικά ανθρώπινου και πολυσχιδούς γνωρίσματος.

Αθήνα, Δεκέμβριος 2019